

KA: NACIONALNOJ
STRATEGIJI
ZA TRANZICIONU
PRAVDU NA
KOSOVU

KA: NACIONALNOJ STRATEGIJI ZA TRANZICIONU PRAVDU NA KOSOVU

Tomas Osorio
nezavisni konsultant
31. maj 2022.

O AUTORU

Tomas Osorio je viši naučni saradnik na KU u Leuvenu, nezavisni predavač i konsultant. Ranije se g. Osorio nalazio na izvršnim pozicijama u Hrvatskoj i BiH, uključujući sledeće poslove: savetnik za vladavinu prava u UNDP, šef Misije MKSJ u Hrvatskoj, istražni koordinator – Komisija eksperata UN za istraživanje ratnih zločina, službenik UN za ljudska prava tokom sukoba 1992-95. u bivšoj Jugoslaviji i pravni savetnik za nadgledanje izrada Nacionalne strategije za tranzicionu pravdu u Bosni i Hercegovini.

ZAHVALNOST

Ovaj rad ne bi bio moguć bez opsežnog istraživanja i pisanih radova sledećih stručnjaka: Bekima Blakaja, Gezima Visokog, Nataše Kandić, Besnika Bekaja, Besarta Lumija, Tomasa Ungera, Katelijne Šenkel, Kaltrine Šale, Nore Ahmetaj, Amera Alije, kao i neumorne enregije i posvećenosti organizacija civilnog društva kao što su, između ostalih, FHP Kosovo, Integra, PAKS za mir, Impunity Watch, Centar za mir i toleranciju.

Funded by the
European Union

Ova publikacija je podržana od strane Evropske Unije preko projekta "Transformacija sukobljenih percepcija kroz povećanje angažmana građana i zajednica na Kosovu".

Isključivu odgovornost za sadržaj ove publikacije snosi Fond za humanitarno pravo Kosovo i ni na koji način ne izražava stavove Evropske unije.

SADRŽAJ

I. UVOD	1
II. TRANZICIONA PRAVDA	3
III. CILJEVI TRANZICIONE PRAVDE	4
IV. KA STRATEGIJI ZA TRANZICIONU PRAVDU – OSNOVNA NAČELA	4
V. TRANZICIONA PRAVDA – PRISTUP ZASNOVAN NA PRAVIMA	7
VI. MEHANIZMI TRANZICIONE PRAVDE - ISTINA, PRAVDA, REPARACIJE	8
VII. PRATEĆI ELEMENTI – MEĐUSEKTORSKA PITANJA	18
VIII. ANEKS	20
	21

I. UVOD

Dvadeset dve godine nakon završetka sukoba iz 1998-1999, složena i sporna prošlost Kosova nastavlja da utiče na njegov društveni i ekonomski razvoj i izgled za pomirenje i trajni mir. Ponovo odlučan da se pozabavi problematičnom prošlošću Kosova, premijer Albin Kurti je u avgustu 2021. godine učestvovao na inauguraciju procesa za izradu Nacionalne strategije za tranzicionu pravdu koja bi „ujedinila sve inicijative i pružila platformu za delovanje i koordinaciju između inicijativa, te poslužiti kao referentna platforma za sve one koji se bave suočavanjem sa prošlošću”.¹ Premijer je javno priznao nedostatke u ranijim inicijativama i obavezao se da će ispraviti greške iz prošlosti i usvojiti sveobuhvatniji pristup naglašavajući „kritičnu potrebu” da organizacije civilnog društva, državne institucije, istraživači i građani udruže snage kako bi podržali ovaj obnovljeni proces. Premijer je dalje naglasio da [Kosovo] „nema luksuz” da ponavlja prethodne greške i da je od vitalnog značaja da državni i nedržavni akteri „udruže snage” kako bi podržale dat proces.

Ministarka pravde Kosova, Albulena Hadžiju, "je osnivala Radnu grupu i istakla važnost da se glas žrtava čuje tokom njene izrade. Ona je izjavila da će biti posvećena „izradi sveobuhvatne Strategije usmerene na žrtve i na rodni aspekt” i da će se postarati da se Strategija izradi u konsultaciji sa zainteresovanim stranama kako bi se odrazila iskustva, potrebe i prava žrtava.”² Civilno društvo i aktivisti za ljudska prava na Kosovu takođe su pozdravili obnovljenu inicijativu

„Ovo je poslednji trenutak da se na pravi način suočimo sa prošlošću. Poslednji je trenutak da se pozabavimo svim onim što se dogodilo. Da izmerimo štetu, popravimo je, ispunimo pravo na istinu koje imaju žrtve zločina, preživeli i njihove porodice.”

PREMIJER KOSOVA, ALBIN KURTI

kosovskih vlasti, uz preporuku da je potreban viši nivo transparentnosti i aktivna komunikacija sa svim akterima kako bi se pružile potpune informacije o procesu i zadobilo poverenje i podrška političkih elita i onih kojima je Strategija namenjena, posebno grupi žrtava i tihoj većini u društvu koja podržava pomirenje. U ovom kontekstu, za civilno društvo se smatraju nevladine organizacije, OCD, nezavisni aktivisti, istaknute ličnosti i grupe, udruženja žena i mladih, grupe žrtava, grupe veterana i kosovska i srpska dijaspora. Lekcije naučene iz sličnih programa pokazuju da ovi konkretni akteri igraju ključnu i katalitičku ulogu u unapređenju tranzicione pravde, ljudskih prava i vladavine prava. Štaviše, organizacije civilnog društva na Kosovu i u regionu su pokazale kapacitet i sposobnost da utiču na promene i promovišu odgovarajući inkluzivni politički okvir za agendu pomirenja i održivi mir.

U izradi nacrtu NSTP, civilno društvo je takođe suštinski partner koji pomaže u sprovođenju aktivnosti na terenu i pruža smernice žrtvama i marginalizovanim grupama kako bi se obezbedilo da njihove potrebe i stavovi budu predmet Strategije. Na kraju, civilno društvo se mora postarati da projekat bude održiv i da žrtve ostanu prioritet u fazi sprovođenja, konkretno, da rodna dimenzija bude uključena u sam proces. Štaviše, ako tela zadužena za sprovođenje ne ispune svoje obaveze,

¹Premijer Kurtii: Strategija za tranzicionu pravdu trebalo bi ujediniti sve inicijative za rešavanje prošlosti (2021). <https://kryeministri.rks-gov.net/en/prime-minister-kurti-at-the-working-group-meeting-the-strategy-on-transitional-justice-should-unite-all-initiatives-to-address-the-past/>

²Kancelarija premijera, 18.08.2021. <https://kryeministri.rks-gov.net/kryeministri-kurti-ne-takimin-e-grupit-punues-strategjia-per-drejtisine-tranzicionaleduhet-te-bashkoje-te-gjitha-nismat-per-adresim-te-se-kaluares/>

civilno društvo može preduzeti korektivne mere kako bi podržalo neometan nastavak procesa. U tom smislu, civilno društvo na Kosovu i u regionu pozdravlja napore Vlade Kosova da izradi NSTP.

Kako bi podržao izradu Strategije, ministar pravde je imenovao Radnu grupu od 26 članova za sprovođenje istraživanja i obavljanje konsultacija sa zainteresovanim stranama i za samu izradu dokumenta koji će biti u skupštinskoj proceduri nakon čega će se pristupiti sprovođenju. Ovo obnovljeno opredeljenje označava novi nivo političke zrelosti i mogućnosti za kosovsko društvo da, efektivno sprovodeći dugoročne političke ciljeve Kosova „okonča nekažnjivost, promoviše pravdu i pomirenje – preduslov za unapređenje političke stabilnosti i održivog ekonomskog razvoja“.

Tranziciona pravda je već dugo deo arhitekture izgradnje mira na Kosovu kroz instrumente koje sprovode ovlašćena međunarodna tela kao što su UNMIK, EULEKS, MKSJ i drugi, uglavnom zarad vladavine prava i procesuiranja zločina.³ „Sveobuhvatni predlog za rešenje statusa Kosova“, kojim su okončani pregovori sa Srbijom u pogledu nezavisnosti Kosova, obavezao je kosovske vlasti da preduzmu inicijative i mere tranzicione pravde za izgradnju mira i podsticanje pomirenja.

Prvi pokušaj Kosova da donese Strategiju omogućila je Međuministarska radna grupa za suočavanje s prošlošću i pomirenje 2008. godine. Međutim, prema studiji civilnog društva⁴ rad je bio ozbiljno ometen nedostacima u rukovođenju i upravljanju, usvajanju procesa na političkom nivou, predstavljanju i učešću kosovskih manjinskih zajednica i angažovanju javnosti. Ipak, studija je zaključila da postoji, van svake sumnje, iskrena posvećenost Radne grupe i da njeni članovi zaslužuju zahvalnost svih građana Kosova. Međutim, do neuspeha inicijative došlo je zbog specifičnih nedostataka u izradi i ozbiljnog nedostatka političke volje i koordinacije.

Tranziciona pravda igra suštinsku ulogu u javnom i političkom diskursu iz društvene perspektive. Male, međunarodno finansirane inicijative i projekti fokusirani na multikulturalizam, toleranciju i različitost na Kosovu bili su izuzetno uspešni u premošćivanju praznina i podizanju svesti o važnosti suočavanja sa prošlošću. Pored toga, inicijative mladih su posebno delotvorne u promovisanju ljudskih prava, demokratskih vrednosti i tranzicione pravde na lokalnom i regionalnom nivou, usvajajući perspektivu okrenutu ka budućnosti i društvenom i institucionalnom razvoju.

Nedavna studija je pokazala da bi većina građana na Kosovu podržala platformu vlade/civilnog društva za rešavanje pitanja vezanih za sukob na Kosovu i stvaranje uslova za pomirenje.⁵ Studija ukazuje na to da svaki budući napor mora uključiti efikasan i nepristrasan politički angažman i prepoznati potrebe koje su izrazile žrtve i pogođene zajednice. Štaviše, izveštaj je otkrio da su mnogi naponi da se reši problematična prošlost Kosova instrumentalizovani u korist određenog političkog pogleda, agende i etničkih grupa koje podržavaju određenu političku pripadnost.

³Ovde spadaju i međunarodni sudovi (MKSJ i MMKS), i hibridni sudovi (Specijalizovana veća Kosova) i mehanizmi za utvrđivanje istine (Komisija za utvrđivanje istine i REKOM)

⁴<http://kosovomemory.org/wp-content/uploads/2018/10/Civil-society-review-of-progress-toward-a-National-Strategy-on-Transitional-Justice.pdf>

⁵Nova društvena inicijativa, Integra, i PAKS, decembar 2020, autori: Dr Gëzim Visoka & Besart Lumi, <https://paxforpeace.nl/media/download/Citizens%20Perspective%20on%20a%20Future%20Strategy%20for%20Transitional%20Justice%20in%20Kosovo%20PAX%202020.pdf>

II. TRANZICIONA PRAVDA

Tranziciona pravda je multidisciplinarno polje teorije i prakse čiji je cilj sprečavanje nekažnjivosti zločina i vraćanje dostojanstva žrtvama kršenja ljudskih prava, kroz skup „institucionalnih mehanizama“ koji se međusobno dopunjuju, osmišljeni i implementirani zarad suočavanja sa prošlošću na konstruktivan i prosperitetan način. Pored toga, tranziciona pravda nastoji da uspostavi imunu društvenu koheziju i vrati poverenje građana, uspostavi vladavinu prava, demokratski poredak i, na kraju, postigne pomirenje. Kritični elementi su odavanje priznanja žrtvama, jačanje poverenja pojedinaca u državu, unapređenje poštovanja ljudskih prava, promocija vladavine prava i unapređenje mogućnosti za pomirenje i održivi mir.

Generalni sekretar UN je 2004. izjavio da je tranziciona pravda „pun spektar procesa i mehanizama povezanih sa pokušajima društva da se pomiri sa nasleđem kršenja prava velikih razmera u prošlosti zarad odgovornosti, zadovoljenja pravde i pomirenja“.⁶ U tom smislu, tranziciona pravda obuhvata četiri mehanizma koji se međusobno dopunjuju i koji se moraju primeniti holistički. To su: pravda, potraga za istinom, reparacije, institucionalna reforma i garancije da se zločini neće ponoviti. Primljeni koncepti i instrumenti imaju za cilj da se sprovedu kroz partnerstvo civilnog društva i vlasti koje obuhvata pravosudne i vansudske mehanizme pod uslovom da je društvo voljno i spremno da se suoči sa zajedničkom prošlošću i spremno i voljno da gleda u zajedničku budućnost.

U tom smislu, uspeh tranzicione pravde meri se sposobnošću procesa da obezbedi ne samo obeštećenje za pojedince, već i širu društvenu transformaciju koja uključuje uspostavljanje imune društvene kohezije, mirnu koegzistenciju i pomirenje. Stoga, mere tranzicione pravde moraju podsticati političku, društvenu i ekonomsku transformaciju i unaprediti rodnu ravnopravnost, gde će se ostvariti dva različita cilja: a) postizanje pravde za žrtve i b) stvaranje pravednih, inkluzivnih i mirnih društava.⁷

Države moraju da preduzmu odgovarajuće mere, uključujući mere neophodne za obezbeđivanje nezavisnog i efikasnog rada pravosuđa, kako bi ostvarile pravo na spoznaju.

UJEDINJENE NACIJE

Gledano iz konceptualne i praktične perspektive, mere tranzicione pravde ne smeju da funkcionišu izolovano ili paralelno sa drugim transformacionim ili razvojnim aktivnostima. Na primer, bez traženja istine, institucionalnih reformi ili reparacija za žrtve, kažnjavanje ograničenog broja počinilaca ratnih zločina može se tumačiti kao puki oblik odmazde ili političke osvete. Potraga za istinom, izolovana od odgovornosti i obeštećenja žrtvama, opet ne uspeva da žrtvama obezbedi pravdu ili priznanje društva. Reparacije bez direktne veze sa drugim merama tranzicione pravde mogu se shvatiti kao pokušaj da se kupi ćutanje ili pomirenje žrtava. Stoga, NSTP mora za cilj imati visok nivo komplementarnosti kako bi podržala žrtve i društvo i njihova legitimna očekivanja od pravde, istine i reparacije.

Procesi tranzicione pravde su suštinski politički jer često uključuju sporne odluke i delovanje zasnovanih na moći, interesu i obazrivosti.⁸ Shodno tome, procesi tranzicione pravde nisu neutralni ili čisto tehnički, već ih treba posmatrati kao političke, koji potencijalno proizvode pozitivne i negativne efekte.⁹ Stoga, sprovođenje mera tranzicione pravde zahteva efikasno strukturiranje i

⁶Izveštaj generalnog sekretara, Vladavina prava i tranziciona pravda u konfliktnim i postkonfliktnim društvima, UN, Savet bezbednosti, 23. avgust, 2004.

⁷Paige A. (2009), Kako su „tranzicije“ preoblikovale ljudska prava: kvartalni izveštaj o ljudskim pravima, tom 31/2, The Johns Hopkins University Press DOI: 10.1353/hrq.0.0069

⁸Vinjamuri & Snyder, 2015). Tranziciona pravda: priručnik - GSDRC. https://gsdrc.org/wp-content/uploads/2016/08/TransitionalJustice_GSDRC.pdf

⁹Barsalou, 2005; Thoms et al., 2008; Sancho, 2014)

redosled da bi se maksimizirala komplementarnost i minimiziralo protivrečje i paralelne inicijative. Drugo, međusobne veze između mera treba da budu jasne i prilagodljive kako bi se promovisalo šire učešće i podrška javnosti. Štaviše, mere tranzicione pravde treba da prate takav redosled kako bi se održali i unapredili sastavni elementi procesa tranzicije i krajnji ciljevi pomirenja, demokratije i održivog mira.

III. CILJEVI STRATEGIJE ZA TRANZICIONU PRAVDU

Primarni cilj strategije za tranziciju pravdu je da se žrtvama i preživelim pruži obeštećenje za pretrpljena kršenja ljudskih prava, vrati poverenje u legitimitet države i vladavinu prava, uspostavi otporna društvena kohezija i krene ka pomirenju. Obezbeđivanjem pristupa pravdi, društvene, etničke i kulturne tenzije se rešavaju mirnim putem, dok će pojedinci moći da zahtevaju materijalnu odštetu i reparacije u sudskom i vansudskom postupku. U tom smislu, tranziciona pravda takođe predstavlja sredstvo za sprečavanje sukoba utvrđivanjem činjenica, borbom protiv dezinformacija, narativa koji izazivaju podele, istorijskog revizionizma i govora mržnje. Ovaj preventivni i katarzični aspekt je takođe od vitalnog značaja za otvaranje mogućnosti izbeglicama da se vrate svojim domovima u bezbednijem i sigurnijem okruženju.

Ciljevi tranzicione pravde su sadržani u nacionalnim i međunarodnim instrumentima i programima koji pružaju široku podršku vladavini prava, miru, razvoju i pomirenju. Na primer, u Smernicama generalnog sekretara UN iz 2010. stoji da tranziciona pravda „može doprineti postizanju širih ciljeva prevencije daljih sukoba, izgradnje mira i pomirenja“.¹⁰ Tranziciona pravda kao transformacioni proces uključuje sudske i vansudske mehanizme koji se međusobno dopunjuju, uključujući potragu za istinom, inicijative za pokretanje krivičnog gonjenja, odštete i mere za sprečavanje ponavljanja kršenja ljudskih prava, uključujući pravnu i institucionalnu reformu, osnaživanje civilnog društva, memorijalizaciju, kulturne inicijative, očuvanje arhiva i reformu udžbenika istorije.¹¹

IV. KA STRATEGIJI ZA TRANZICIONU PRAVDU

Svrha priručnika “Ka Nacionalnoj strategiji za tranziciju pravdu” je da Kosovu pruži strukturisano i sveobuhvatno referentno polazište i pristup razvoju strategije u skladu sa međunarodnim normama, standardima i najboljom praksom. Priručnik se tiče isključivo Kosova i zasnovan je na savremenim istraživanjima, najboljoj praksi iz prethodnih inicijativa za tranziciju pravdu i konsultacijama sa aktivistima i zainteresovanim stranama. Priručnik nastoji da prevaziđe preovlađujuće narative i prenese inkluzivan pristup usredsređen na žrtve kojim se nastoji da se odgovori na istinske i buduće potrebe pojedinaca i zajednica na Kosovu.

¹⁰Generalna skupština UN - https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/A_HRC_49_39_E.pdf

¹¹Visoki komesarijat UN za ljudska prava (OHCHR): Tranziciona pravda i ljudska prava. <https://www.ohchr.org/en/transitional-justice>

OSNOVNA NAČELA

„Strategija“ je opšti i inkluzivan plan za postizanje jednog ili više dugoročnih ili ukupnih ciljeva u uslovima neizvesnosti. Za tranzicionu pravdu, prateća strategija je od ključne važnosti jer uključuje: postavljanje ciljeva i prioriteta, osmišljavanje radnji za postizanje tih ciljeva i mobilisanje resursa za izvršavanje neophodnih aktivnosti ili radnji. Pored toga, strategija opisuje i pruža redosled po kome će pojedinačni procesi i mehanizmi postići svoje propisane ciljeve. Mora se pažljivo isplanirati vreme i redosled pokretanja i sprovođenja aktivnosti vezanih za tranzicionu pravdu kako bi se maksimizirao uticaj i minimizirali rizici. Politička analiza i analiza sukoba može pomoći u prepoznavanju rizika, promena u strukturama podsticaja i novih mogućnosti za promovisanje

tranzicione pravde. Prikom izrade NSTP, moraju se obaviti inkluzivne konsultacije sa širokim spektrom zainteresovanih strana, uključujući organizacije civilnog društva, grupe žrtava, žene, mlade i marginalizovane grupe, kako bi se obezbedio integritet i prihvatanje procesa od strane javnosti. Potpuna usklađenost i integracija međunarodnih

Ovo uputstvo podržava zajednice pogođene sukobom na Kosovu da traže pravdu i pomirenje kao ključni preduslov za održivi mir i prosperitet.

principa, normi i standarda su ključni u izradi i sprovođenju Nacionalne strategije za tranzicionu pravdu. Shodno tome, predloženo je sledećih deset principa koji će pomoći u izradi nacrta NSTP kako bi se maksimizirali uticaj i održivost:

1 Delokrug i priroda – NSTP mora obuhvatiti sve događaje od januara 1998. do decembra 2000. uz potpuno razumevanje da će se ciljevi tranzicione pravde i pomirenje postići samo ako se uključe sve grupe kojih se ova pitanja tiču.

2 Pristup u kome je žrtva u centru pažnje – sveobuhvatni pristup u kome je žrtva u centru pažnje. Pristup je takođe inkluzivan i konsultativan. U kontekstu Kosova, pristup usredsređen na žrtve mora dati prioritet potrebama zajednica i pojedinaca pogođenih sukobom, mora izbeći ponovnu traumatizaciju žrtava, okončati političke narative podele i ponovo usredsrediti napore na prava, sigurnost i bezbednost, i potrebe zajednica na Kosovu.

3 Spoznaja situacije (princip “ne naškoditi nikome”) – pošto se tranziciona pravda bavi emocionalno teškim pitanjima u vezi sa prošlim traumatičnim događajima, postoji suštinski rizik od obnavljanja tenzija, pa čak i nasilja. Stoga je pristup u kome se vodi računa o konfliktu takođe od vitalnog značaja u planiranju i sprovođenju aktivnosti. Ovo zahteva pažljivu analizu društvene i političke ranjivosti, potencijalnog uticaja mera tranzicione pravde i uvođenja strategija i politika za ublažavanje rizika kako bi se kontrolisali negativni efekti procesa ili političke manipulacije.

4 Sveobuhvatan pristup (ili holistički) – mere tranzicione pravde ne smeju biti izolovane ili u konkurentnom položaju sa drugim transformacionim ili razvojnim procesima, već se moraju uzajamno jačati i pružati podršku međusektorskim pitanjima i reformama. Sveobuhvatan pristup zahteva koherentnu i vremenski ograničenu strategiju u kojoj svaki element radi u tandemu sa drugim i otvara prostor drugim inicijativama.

5 Upravljanje očekivanjima – procesi ne smeju da lažno podižu očekivanja ili da stvaraju nerealne obaveze prema pojedincima ili zajednicama. Od vitalnog je značaja uzeti u obzir očekivanja i stavove žrtava o procesu tranzicione pravde jer se percepcije žrtava takođe mogu razlikovati od

stvarnog procesa. NSTP mora obezbediti najviši stepen transparentnosti i komunikacije tokom svih faza planiranja i donošenja odluka. Tranziciona pravda je proces, a ne cilj: stoga će transparentnost i otvorena komunikacija pomoći u upravljanju očekivanjima i podsticati inkluziju i prihvatanje procesa.

6 Rodna ravnopravnost – uvesti rodnu ravnopravnost i rodna pitanja vezana za sukobe kao sveobuhvatni i sastavni deo NSTP. Rodna neravnopravnost je često tesno povezana sa kršenjem ljudskih prava i posledicama tih kršenja. Iskustva žrtava sukoba uključuju seksualno nasilje, ali i niz rodni ljudskih prava i kršenja društveno-ekonomskih normi.

7 Postaviti realne vremenske rokove – autor Strategije mora uzeti u obzir konkretan kontekst i predložiti pojedinačnu meru tranzicione pravde, a kako bi se ispunile mere, takođe se mora uzeti u obzir i razvoj povoljnog okruženja (bezbednosni, politički, društveni i ekonomski uslovi, kapaciteti postojećih struktura i položaj civilnog društva) da ispuni meru. Ova aktivnost može zahtevati sekvencioniranje i fazni pristup za povezivanje različitih mehanizama i procesa.

8 Integritet i nepristrasnost – mora se izvršiti provera svih članova kako bi se potvrdio lični i politički integritet, uključujući stručnost u pogledu podobnosti za rad u Radnoj grupi. Pored toga, Radna grupa mora da se pridržava posebnih uslova koji obezbeđuju njenu nezavisnost, uključujući kontrolu resursa, sprovođenje istraga, izgradnju odnosa i davanje suštinskih preporuka. Ovi elementi su kritični jer pokazuju da proces nije predmet političke manipulacije, da je razmatranje nepristrasno i da je pod budnim okom javnosti.

9 Angažovanje civilnog društva: organizacije civilnog društva (OCD) su suštinski partner u podršci tranzicionoj pravdi, predstavljaju sponu između žrtava i informacija i resursa, doprinose izgradnji kapaciteta, obrazovanju zainteresovanih strana, i aktivno vrše praćenje i evaluaciju rezultata kako bi se proces zaštitio od nazadovanja ili upletanja politike. Omladinske organizacije i pojedinci moraću da igraju aktivnu ulogu u Strategiji kao „agensi promene“. Strategija treba da podrži angažovanje mladih tako što će podsticati proces u kojem mladi ljudi direktno učestvuju u kreiranju i primeni instrumenata i mehanizama tranzicione pravde.

10 Doprinos pomirenju – tranziciona pravda je proces, a ne odredište. Pošto pomirenje nastoji da transformiše odnose između pojedinaca i omogući društvu da pređe iz podeljene prošlosti u zajedničku budućnost, inicijative za tranzicionu pravdu treba da budu usmerene na institucionalne i lične dimenzije kao što su zvanična izvinjenja, komemorativni događaji i memorijali na svim društvenim nivoima. Pored toga, alati za borbu protiv „prepreka pomirenju“ kao što su govor mržnje, veličanje ratnih zločinaca i etnocentrični narativi koji izazivaju podele treba da budu uvršteni u Strategiju kako bi se stvorio otklon od revizije istorije i međuetničkog sukoba.

11 Podrška vladavini prava – vladavina prava podrazumeva da su kosovski zakoni, primena zakona i odnosi među pravnim propisima sami po sebi pravno regulisani tako da niko – uključujući i najviše zvaničnike – nije iznad zakona. U kontekstu tranzicione pravde – traženje pravde za žrtve kršenja ljudskih prava mora biti u potpunosti podržano i depolitizovano na način koji poštuje pretpostavku nevinosti za optužene i njihova prava na pravično suđenje uz očuvanje prava i dostojanstva optuženih, žrtava i drugih učesnika u sudskom postupku.

V. TRANZICIONA PRAVDA – PRISTUP ZASNOVAN NA PRAVIMA

Da bi tranziciona pravda bila delotvorna, ona mora biti „zasnovana na pravima“ – usredsređujući se na prava i potrebe žrtava i društva u celini. Na osnovu smernica i preporuka ovaj (pristup) mora se smatrati za obavezujući konceptualni okvir uspostavljen na zakonima i praksi dobrog upravljanja. Ovim pristupom, NSTP postaje utisnut u sistem „prava“ i odgovarajuće zakonske i političke obaveze utvrđene međunarodnim pravom, uključujući građanska, kulturna, ekonomska, politička i socijalna prava i pravo na razvoj. Stoga, NSTP mora nastojati da uvede konceptualni okvir zasnovan na osnovnim principima ljudskih prava (univerzalnost, nedeljivost, jednakost i nediskriminacija, učešće, odgovornost) kojim bi se „imaoci prava“ usmeravali ka traženju prava, dok bi se „imaoci obaveza“ usmeravali ka ispunjenju svojih obaveza.

Žoane-Orentliher principi, „principi protiv nekažnjivosti“¹², pružaju konceptualne smernice „zasnovane na pravima“ za izradu nacrtu Strategije koje obuhvataju: pravo na saznanje, pravo na pravdu, pravo na reparacije i pravo na garancije neponavljanja kršenja prava.

- Pravo na saznanje – pravo na saznanje uključuje prava žrtava i njihovih porodica da saznaju istinu o tome šta se dogodilo njima ili njihovim najmilijima. Dalje, pravo se zasniva na neotuđivom pravu društva da sazna okolnosti koje su dovele do kršenja prava kako bi se sprečilo njihovo ponavljanje u budućnosti. Pored toga, to uključuje obavezu države da preduzme mere, kao što je obezbeđenje arhiva i drugih dokaza, očuvanje kolektivnog sećanja i zaštita od istorijskog revizionizma i poricanja.
- Pravo na pravdu – podrazumeva da žrtve imaju pravo da dobiju pravičan i efikasan pravni lek, uključujući očekivanje da će osoba ili osobe koje su odgovorne biti pozvane na odgovornost sudskim putem i da će uslediti reparacije. Pravo na pravdu takođe obavezuje države da istražuju kršenja prava i krivično gone osobe odgovorne za kršenje ljudskih prava i preduzimaju kaznene mere ako se utvrdi krivica. Nacionalni sudovi imaju primarnu odgovornost za vršenje nadležnosti; međutim, međunarodni ili hibridni krivični sudovi mogu vršiti istovremenu nadležnost, kao što je slučaj sa Kosovskim specijalizovanim većima i Kancelarijom specijalnog tužioca.
- Pravo na reparacije – podrazumeva mere koje država sprovodi kako bi žrtve, njihove porodice i zajednice bile vraćene u stanje koje je postojalo pre sukoba ili kršenja prava. Prava se mogu ostvariti u vidu naknade štete, za fizičke ili psihičke povrede, za izgubljene prilike u vezi sa zaposlenjem ili obrazovanjem, ili u vidu rehabilitacije, odnosno medicinske nege, vraćanja dostojanstva za zločine počinjene protiv moralnog i seksualnog integriteta i priznanje odgovornosti u vidu javnih izvinjenja i mera koje grade pomirenje.
- Pravo na garancije neponavljanja kršenja prava – država mora da obezbedi dobro upravljanje i vladavinu prava kako bi se garantovalo neponavljanje kršenja prava. U postkonfliktnom okruženju, ovo podrazumeva proveru i uklanjanje političkih i drugih zvaničnika sa funkcija u skladu sa zakonom i principom nediskriminacije, koji su direktno umešani u kršenje ljudskih prava ili koji, nedelovanjem ili nepoštovanjem dužnosti, nisu

---

¹² U Aneksu

zaštitili žrtve ili kaznili osobe odgovorne za kršenje ljudskih prava. Pored toga, ova radnja predviđa reformu zakona i državnih institucija u skladu sa normama dobrog upravljanja, vladavine prava i pune saradnje vladajućih struktura sa istražnim komisijama, nacionalnim i hibridnim pravosudnim organima i institucijama iz sektora bezbednosti.

VI. TRANZICIONA PRAVDA - PROCESI I MEHANIZMI

Sledeći procesi i mehanizmi predstavljaju ključne mehanizme i aktivnosti povezane sa tranzicionom pravdom.

MEHANIZMI UTVRĐIVANJA ČINJENICA I TRAŽENJA ISTINE

Procesi traženja istine koji se zasnivaju se na neotuđivom „pravu na istinu“ propisuju da žrtve i zajednice imaju pravo da znaju¹³ sudbinu svojih članova porodice ili zajednice. Ova aktivnost uključuje pravo na informacije o okolnostima kršenja i identitetu najodgovornijih. Ovo pravo je usko povezano, ali je istovremeno i odvojeno od obaveze država da istražuju i krivično gone osobe odgovorne za krivična dela. Međunarodni centar za tranzicionu pravdu (MCTP) navodi da: „Svako lice koje je pretrpelo zločine ima neotuđivo pravo da sazna ko je odgovoran; svaka porodica čiji su članovi nestali ima pravo da sazna sudbinu i gde se oni nalaze; svako društvo u kome su se ovi zločini dogodili ima pravo da zna svoju istoriju bez laži ili poricanja.¹⁴

Pravo na istinu je neotuđivo pravo povezano sa obavezom države da štiti ljudska prava, sprovodi efikasne istrage i garantuje delotvorne pravne lekove i reparacije. Ona je sadržana u međunarodnim instrumentima kao što su Osnovni principi i smernice o pravu na pravni lek i reparaciju za žrtve teških povreda međunarodnih zakona o ljudskim pravima i teških povreda međunarodnog humanitarnog prava¹⁵. Iz perspektive tranzicione pravde, mehanizmi traženja istine predstavljaju vansudski pristup koji je usredsređen na žrtve i osmišljen da podstakne društva da postignu dogovor oko zajedničke istorije ili kolektivnog sećanja na period sukoba ili nasilja. Ovaj proces takođe pruža žrtvama platformu da se njihov glas čuje na zvaničnim ili nezvaničnim forumima koji doprinose društvenom i individualnom isceljenju.

Tela koja tragaju za istinom, kao što su komisije za utvrđivanje istine, komisije za istraživanje, utvrđivanje činjenica i mapiranje pomažu da se utvrdi šta se dogodilo tokom određenog perioda nasilja ili sukoba tako što sprovode javne rasprave, uzimaju iskaze od žrtava, svedoka i veštaka i vrše nezavisno istraživanje kako bi se obezbedile javno dostupne činjenice i preporuke za rešavanje problema otkrivenih u procesu, kao i za pružanje obeštećenja. Pored toga, potraga za istinom preko komisija ili drugih tela može da obezbedi prekopotreban siguran prostor za žrtve i preživele da progovore, prijave i iznesu svoje stavove o sukobu. Komisije za utvrđivanje istine često podrazumevaju dokumentovanje i istragu konkretnih slučajeva i situacija u sukobima iz prošlosti kako bi se prepoznali kritični pokretači događaja i radnje/prakse koje su podstakle zločine i kršenje ljudskih prava.

¹³

ICTJ, Right to the Truth (March 14, 2012). Retrieved from: <https://www.ictj.org/>

¹⁴Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, 14. mart 2012. "Pravo na istinu" preuzeto sa: <https://www.ictj.org/>

Neophodno je prepoznati različite i suprotstavljene istine u kontekstu traženja istine. Krivično gonjenje je, na primer, usredsređeno na utvrđivanje „istine“ u meri u kojoj se ona odnosi na krivičnu odgovornost optuženog i obim i prirodu dokaza ili posrednih elemenata koji se iznose kao argumenti u sudskom postupku. Argumenti i činjenice izneti na sudu suprotstavljaju se jedni drugima, ne nužno za prikupljanje ili predstavljanje maksimalne količine informacija ili istorijskog prikaza određenog događaja.

Države moraju da preduzmu odgovarajuće mere, uključujući mere neophodne za obezbeđivanje nezavisnog i efikasnog rada pravosuđa, kako bi ostvarile pravo na spoznaju.

UJEDINJENE NACIJE

Načela Ujedinjenih nacija o nekažnjivosti zločina¹⁶ pružaju informacije o strateškoj primeni tranzicione pravde u pogledu obaveze države da se bori protiv nekažnjivosti zločina i prava na istinu u kojoj „svaka osoba ima neotuđivo pravo na istinu o prošlim događajima i okolnostima i tome šta je dovelo do sistematskih kršenja prava i činjenja zločina“.

Rad na očuvanju sećanja, ili memorijalizacija, uključuje i mehanizme traženja istine i reparacije (ili simboličke reparacije) jer se odnosi na niz procesa i oblika kolektivnog sećanja. Spomen obeležja, muzeji, spomenici i druga mesta sećanja predstavljaju suštinska mesta na kojima se može vršiti suočavanje sa prošlošću. Širom sveta, mesta zločina, mučenja, genocida, masovne grobnice i druge slične lokacije pretvorene su u javne spomenike, na inovativan način oslanjajući se na memorijalizaciju holokausta.¹⁷ Pored toga, ova mesta sećanja često imaju za cilj da pruže lekcije i razmišljanje o prošlosti. U smislu obrazovanja i društvenog učenja, ovakvo iskustvo ima za cilj da stvori empatiju prema žrtvama kao drugim ljudskim bićima i pruži saznanja o brutalnosti koja im je naneta.

Muzeji i dokumentacioni centri takođe igraju ulogu u postupku traženja istine. Spomen obeležja i muzeji predstavljaju pouzdan narativ o prošlosti i predstavljaju skup informacija i primarnih izvora o određenom istorijskom periodu. Kao i mnoge mere tranzicione pravde, spomen obeležja, muzeji i dokumentacioni centri mogu da promovišu društveno isceljenje na mnoge druge načine odavanjem počasti životima žrtava i priznavanjem iskustava preživelih u sukobu i ublažavanjem patnji iz prošlosti¹⁸

„Dužnost očuvanja sećanja“ na konflikt deo je njegovog nasleđa i zbog toga moraju da postoje odgovarajuće mere kojim država ispunjava svoje obaveze u vođenju arhive i čuvanja dokaza i informacija o povredama ljudskih prava i humanitarnog prava i omogućava da se dođe do saznanja o tim povredama.¹⁹ Takve mere moraju imati za cilj očuvanje kolektivnog pamćenja, posebno, zaštitu dokumenata, iskaze svedoka i žrtava od revizionizma i negiranja. Dokumentovani materijal ne predstavlja samo dokumente u papiru ili digitalnom formatu u posedu zvaničnih institucija ili pravosudnih organa, već uključuje i audio i video zapise, medijske izveštaje, pisanu istoriju, utiske svedoka i žrtava, kao i dokaze o zločinima i spasavanju ljudi nakon sukoba.

Dokumentovanje kršenja ljudskih prava je od vitalnog značaja za izgradnju mirnih i demokratskih društava i pomirenje. Dokumenti mogu predstavljati dokaz u prilog žrtvama i njihovom pravu na

¹⁵ Preuzeto sa: <https://www.ohchr.org/en/transitional-justice/truth>

¹⁶ Komisija UN za ljudska prava (2005). Revidirani set načela za zaštitu i unapređenje ljudskih prava kroz akciju za borbu protiv nekažnjivosti, preuzeto sa: <http://derechos.org/nizkor/impu/principles.html>

¹⁷ Bickford, 2014

¹⁸ IALati tranzicione pravde: potraga za istinom – SAD holokaust... <https://www.ushmm.org/genocide-prevention/simon-skjodt-center/work/ferencz-international-justice-initiative/transitional-justice/truth-seeking>

¹⁹ MEĐUNARODNO ARHIVSKO VEĆE, RADNA GRUPA ZA LJUDSKA PRAVA... - ICA.

https://www.ica.org/sites/default/files/ICA%20HRWG%20Basic%20Principles_endorsed%20by%20PCOM_2016_Sept_English.pdf

istinu, pravdu i reparacije, kao i osnov za pomirenje i za utvrđivanje krivične odgovornosti onih koji su kršili ljudska prava. Štaviše, dokumentovanje predstavlja integralnu komponentu aktivizma u oblasti ljudskih prava; ono pomažu da se podstakne odgovornost za primenu ljudskih prava i veća odgovornost u pogledu zloupotreba, a istovremeno da spreči buduće zločine. U tom smislu, uspostavljanje i vodenje „Dokumentacionog centra” čiji je mandat prikupljanje i očuvanje sećanja mora da sledi osnovno pravilo o „nenašenju štete”. Stoga je imperativ da se „inicijative za dokumentovanje” uspostave kao nezavisna tela, van državnog i političkog uticaja, kako bi se održao potpuni integritet i omogućio javni pristup.

DUŽNOST OČUVANJA SEĆANJA

Znanje naroda o istoriji njegovog ugnjetavanja je deo njegovog nasleđa i, kao takvo, mora biti obezbeđeno odgovarajućim merama u ispunjavanju dužnosti države da čuva archive i druge dokaze koji se tiču povreda ljudskih prava i humanitarnog prava i da omogući ljudima da se upoznaju sa tim povredama prava. Takve mere će biti usmerene na očuvanje kolektivnog pamćenja i, posebno, na zaštitu od razvoja revizionističkih i negacionističkih argumenata.

Konzorcijum organizacija civilnog društva iz zemalja regiona osnovao je 2008. godine Regionalnu komisiju za istinu (REKOM) kako bi konsolidovao činjenice o počinjenim ratnim zločinima, broju ubijenih i nestalih ili držanih u zatvorima ili logorima tokom sukoba. Pored toga, REKOM je pokrenuo nekoliko aktivnosti kako bi se tranziciona pravda uvrstila u proces evropskih integracija.

KOSOVSKA KOMISIJA ZA ISTINU I POMIRENJE

Godine 2017, tadašnji predsednik Kosova Hašim Tači pokrenuo je inicijativu za osnivanje Komisije za istinu i pomirenje. Godine 2018, formiran je tim za pripremu zakona kojim bi se osnovala Komisija. Međutim, novembra 2020. godine, Hašim Tači je podneo ostavku, a time je i rad na formiranju Komisije stao. Međutim, tokom rada pripremnog tima, izrađen je sveobuhvatni Nacrt normativnog akta o Komisiji za istinu i pomirenje „čiji je cilj osnivanje Komisije za istinu i pomirenje (Komisija) ²⁰ , koja će dokumentovati i utvrditi činjenice o kršenjima ljudskih prava koja su se desila tokom nedavne prošlosti, vratiti dostojanstvo žrtvama i preživelim, doprineti društvenoj transformaciji radi prevazilaženja posledica pretrpljenih povreda prava i sprečiti njihovo ponavljanje; i čiji je cilj uspostavljanja Komisije, potpuno nezavisne od političkog ili drugog uticaja, koja će postupati nezavisno, bez direktnog uticaja ili kontrole bilo koje domaće ili međunarodne institucije ili mehanizma, bez obzira na podršku koju mogu da pruže.

NSTP treba da ima u vidu mogućnost formiranja takve Komisije za istinu i pomirenje i treba da iskoristi ono što je već uradio pripremi tim, posebno nacrt normativnog akta, koji pruža dobar osnov za formiranje takve Komisije.

REKOM – Regionalna koalicija za istinu i pomirenje. Proces REKOM je pokrenut 2006. godine kao prva i najuspešnija regionalna koalicija osnovana kao telo za utvrđivanje istine koju čini 6.700 predstavnika civilnog društva, uključujući organizacije iz oblasti ljudskih prava, žrtve, porodice žrtava i nestalih, izbeglice, borbe/braniocice, bivše pritvorenike, advokate, umetnike, pisce, novinare i druge ugledne pojedince iz cele bivše Jugoslavije. Održano je 128 lokalnih i regionalnih susreta i osam međunarodnih foruma o tranzicionoj pravdi. Iznesena mišljenja uvrštena su u Predlog statuta

²⁰(https://president-ksgov.net/repository/docs/2020_01_28_103348_Normative_Act_eng_for_web_jan2020.pdf).

REKOM-a, koji je 26. marta 2011. godine usvojila Skupština Koalicije za REKOM.²¹ Pored toga, preko pola miliona građana sa prostora bivše Jugoslavije potpisalo je peticiju kojima se poziva na formiranje regionalne komisije za istinu. Nažalost, proces je od tada u zastoju zbog nedostatka podrške od strane političkih elita. Međutim, Inicijativa za REKOM je spremna da nastavi sa aktivnostima i obnovi svoj mandat na zahtev država učesnica.

IZAZOVI I RAZMATRANJA

Pravo na informacije – obuhvata i pravo da se sazna istina o sudbini nestalih osoba. Komitet Ujedinjenih nacija za prisilne nestanke je 2019. godine izdao Vodeća načela potrage za nestalim osobama i Rezoluciju 2474 Saveta bezbednosti²², prvu takve vrste koja se bavi nestalim licima. Iste godine, Međunarodno komisija za nestala lica, MKNL, je predstavila svoje Pariske principe²³, koji „odražavaju i unapređuju globalni konsenzus o tome kako treba rešavati pitanje nestalih osoba. Međunarodni komitet Crvenog krsta, MKCK, na sličan način, skreće pažnju na porodice nestalih u svojoj publikaciji iz 2020. „Praćenje porodica nestalih: praktični priručnik“²⁴

S tim u vezi, aktivnosti Fonda za humanitarno pravo (FHP Srbija i FHP Kosovo) na istraživanju i dokumentovanju ljudskih gubitaka, ratnih zločina i kršenja ljudskih prava je međunarodno priznat proces koji predstavlja odličan primer kako treba na lokalnom nivou podržati „pravo na spoznaju“. Projekat koji je i dalje u toku, Kosovska knjiga pamćenja, koji sprovodi FHP, zabeležio je i utvrdio činjenice u kojima se navode imena i okolnosti u vezi sa smrću 13.500 žrtava.²⁵

„Pravo na spoznaju“ osnažuje pojedince i zajednice time što im omogućava da učestvuju u odlukama i procesima koji se njih tiču, a istovremeno poziva vlasti i druge na odgovornost.“²⁶ NSTP bi trebalo da institucionalizuje procedure kojim bi građani imali pristup informacijama u vezi sa sudbinom nestalih osoba i o tome koje su radnje preduzeli državni organi kako bi dobili informacije od susjednih zemalja. U tom smislu, svi procesi i rokovi za rešavanje pitanja nestalih lica ne smeju zastarevati. Takođe se zakoni ili radnje ne smeju tumačiti na način kojim bi došlo do diskriminacije ili ograničavanja prava građana. Štaviše, vlasti treba da priznaju ljudski gubitak bez obzira na etničku pripadnost ili okolnosti u kojoj je smrt nastala.

SPOMEN OBELEŽJA KOMEMORACIJE²⁷

Proces memorijalizacije je direktno povezan sa obavezom države da pruži satisfakciju za kršenja ljudskih prava i zaštiti sećanje, oda počast žrtvama, spreči poricanje, revizionizam i negaciju prošlosti i spreči ponavljanje kršenja ljudskih prava. Opšte gledano, spomen obeležja izazivaju emocionalne i katarzične reakcije i pružaju informacije o određenom istorijskom događaju. Međutim, tranziciona pravda takođe pruža mogućnost spomen obeležjima da imaju pedagošku funkciju kroz obrazovanje i širenje društvenog dijaloga o događajima ili onome što spomen obeležja ili komemoracija prikazuju i kroz stvaranje veze sa savremenim društvenim i političkim razvojem.

²¹ MEĐUNARODNO ARHIVSKO VEĆE, RADNA GRUPA ZA LJUDSKA PRAVA... - ICA.

https://www.ica.org/sites/default/files/ICA%20HRWG%20Basic%20Principles_endorsed%20by%20PCOM_2016_Sept_English.pdf

²²Zaštita civila u oružanom sukobu – lica nestala u oružanom sukobu, <http://unscr.com/en/resolutions/2474>

²³MKNL, Pariski principi, <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2019/04/icmp-dg-1468->

²⁴Praćenje porodica nestalih: praktični priručnik, <http://shop.icrc.org/accompanying-the-families-of-missing-persons-a-practical-handbook-pdf-en>

²⁵ Poslednji presek iz maja 2022.

²⁷ UNESCO, Sloboda informacija: pravo na informacije, 2011, p. 16.

U teoriji tranzicione pravde, spomenici se često grupišu pod simboličke i kolektivne reparacije. Međutim, proces očuvanja istorijskog sećanja daleko je složeniji od njegovog grupisanja u bilo koji od mehanizama tranzicione pravde upravo zato što memorijalizacija doprinosi i drugim procesima, kao što su kazivanje istine, zaštita demokratskih vrednosti i poštovanje ljudskih prava, izgradnja poverenja u institucije vlasti, očuvanje mira, izgradnja novih i obnavljanje starih društvenih odnosa, pomirenje itd.

Na Kosovu postoji tendencija podizanja spomenika u znak sećanja na događaje i pojedince u vezi sa oružanim sukobom. Međutim, većina takvih inicijativa je neadekvatno koordinisana u okviru nedelotvornog zakonodavstva i angažovanja javnosti. Takođe, na Kosovu postoji ograničeno razumevanje po pitanju spomen obeležja u kontekstu njihovih potencijalnih štetnih efekata i polarizacije pogođenog stanovništva. Na primer, većina spomen obeležja su statične fizičke reprezentacije događaja, sa naglašenom emocionalnom funkcijom i često sa karakteristikama obreda, dok pedagoška funkcija spomen obeležja ostaje neprimetna. S tim u vezi, spomen obeležja i dalje izazivaju kontroverzne debate u kosovskom društvu.

Negujući pristup odozdo ka gore, Koalicija za REKOM je uspeła da formira regionalne mreže aktera civilnog društva kako bi se bavila potrebama lokalnih zajednica za utvrđivanjem istine i dokumentovanjem činjenica u vezi sa sukobima u bivšoj Jugoslaviji. Jedna takva inicijativa je i Kosovska knjiga pemećenja koja predstavlja spomenik žrtvama ratnih zločina (civilni, ranjenici i ratni zarobljenici), poginulim u borbama (vojnici) i nasilno nestalima na Kosovu u period od 1. januara 1998. do decembra 2000. godine tokom oružanog sukoba između srpske policije i VJ i Oslobodilačke vojske Kosova sa druge strane. Ona podstiče ljude da zapamte žrtve tako što će pružiti neosporne činjenice kao najpouzdanije svedoke kosovske prošlosti, time što će se brojke žrtava zameniti imenima ubijenih ili nestalih.

Rizici – od suštinske je važnosti da se ublaže rizici povezani sa naporima usmerenim ka utvrđivanju istine jer oni mogu ponovo podgrejati sukobe i sprečiti ljude da se okanu prošlosti i krenu napred. Primećeno je da autokratski režimi mogu da skrenu napore usmerene ka pronalaženju istine kako bi izmislili novu istoriju ili uspostavili verziju istorije koja njime ide na ruku. Kao i sve mere tranzicione pravde, mere usmerene ka pronalaženju istine moraju biti osmišljene tako da se obezbedi nezavisnost, legitimitet, inkluzivnost i kredibilitet. Stoga je od ključnog značaja konsultovanje i uključivanje različitih grupa žrtava i pogođenih zajednica tokom procesa pronalaženja istine.

STRATEŠKI CILJEVI:

1 Ojačati postojeće i podržati nove inicijative civilnog društva za utvrđivanje činjenica i predočavanja istine stvaranjem platforme za međusobni dijalog i interakciju na nacionalnom i regionalnom nivou kako bi se obezbedilo njihovo delotvorno funkcionisanje i kvalitetan doprinos procesu. Ovo uključuje prepoznavanje i uključivanje „činjenica koje su bile predmet sudskog postupka” pred međunarodnim, regionalnim i nacionalnim pravosudnim telima.

2 Uspostaviti institucionalne mehanizme za utvrđivanje činjenica i predočavanja istine, kao što je „komisija za utvrđivanje istine” u pogledu kršenja ljudskih prava u periodu 1998-1999. i nakon sukoba do kraja 2000. godine, rame uz rame sa postojećim sudskim i vansudskim mehanizmima.

3 Uspostaviti stroge smernice i standarde u pogledu spomen obeležja i komemoracija kroz odgovarajuće zakone i politike.

4 Ojačati političke i tehničke kapacitete i inicijative zarad potrage za nestalim licima, uključujući pravno obavezujuće, usklađeno i zaštićeno prikupljanje podataka o svim žrtvama koje su bile predmet kršenja ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava.²⁸

5 Obezbediti „pravo na istinu“ kroz nesmetan pristup informacijama o predmetima ratnih zločina u nacionalnim, međunarodnim sudovima i Specijalizovanim većima na Kosovu.

Kosovo nije uspeo da obezbedi sveobuhvatan pristup utvrđivanju činjenica i predočavanju istine. Kao što je gore navedeno, međunarodne i domaće pravosudne institucije dale su značajan doprinos utvrđivanju činjenica o kršenjima ljudskih prava počinjenim u periodu 1998-2000; međutim, ovi doprinosi su ograničeni činjenicom da su sudski postupci suštinski usmereni na utvrđivanje individualne krivične odgovornosti. S tim u vezi, sudovi sude o činjenicama koje su usredsređene na određene događaje iz optužnice, dok događaji, „uzroci u korenu“ ili zašto su se događaji uopšte desili, ostaju van fokusa krivičnih suđenja. Iz svih ovih razloga, NSTP bi trebalo da razmotri uspostavljanje institucionalnog, vansudskog mehanizma koji bi se usredsredio na žrtve i njihove potrebe (za razliku od sudskih procesa koji se fokusiraju na odgovornost) kako bi se sprečili poricanje počinjenih ratnih zločina, negacija i istorijski revizionizam.

MEHANIZMI PRAVDE

Pravo na pravdu – države su dužne da istražuju, krivično gone i na odgovarajući način kažnjavaju pojedince odgovorne za kršenje zakona i ljudskih prava. Krivična suđenja mogu da podrže vladavinu prava, da pokažu da se nekažnjivost kršenja ljudskih prava neće tolerisati i da odvrate buduće povrede ljudskih prava kažnjavanjem najodgovornijih. Pored toga, dokazi koji su izvedeni i o kojima je doneta presuda u sudskom postupku mogu pomoći u uspostavljanju istorijskog zapisa i sprečiti njihova poricanja počinitelaca i njihovih političkih saveznika da su se takvi zločini ikada dogodili. Konačno, krivičnim postupkom se takođe ostvaruje pravo žrtve na pravdu i pomaže da se žrtvama i njihovim porodicama vrati dostojanstvo javnim priznanjem nepravde koja im je učinjena.

Pravo na pravdu podrazumeva da žrtve mogu ostvariti svoja prava i dobiti pravičan i delotvoran pravni lek, uključujući očekivanje da će osoba ili osobe koje su odgovorne biti pozvane na odgovornost sudskim putem i da će uslediti reparacija.²⁹ Pravo na pravdu je obaveza države prema žrtvama zločina da istražuje krivična dela, uhapsi i procesuiraju počiniocima i, ako se utvrdi krivica, izrekne kazne za učinjena krivična dela. Nacionalni sudovi imaju primarnu odgovornost za vršenje nadležnosti, a međunarodni ili hibridni krivični sudovi mogu vršiti istovremenu nadležnost u skladu

a svojim statutima i sporazuma sa državom sa primarnom jurisdikcijom. Međutim, uprkos njihovom značaju, puko krivično gonjenje nije dovoljno da u potpunosti ispravi zločine i povrati vladavinu prava. Stoga, da bi se formirala holistička strategija za tranzicionu pravdu, krivična suđenja treba da služe kao dopuna drugim mehanizmima tranzicione pravde, kao što su reparacije, utvrđivanje istine i institucionalne reforme.

Žalbeno veće smatra da su činjenice koje su bile predmet suđenja „činjenice koje su utvrđene u postupku pred stranama u postupku na osnovu dokaza koje su strane u tom postupku odlučile da izvedu u posebnom kontekstu postupka“.

MKSJ

Većina napora za suočavanje sa ratnom prošlošću na Kosovu usredsređena je na krivično gonjenje

²⁸Organizacije civilnog društva, kao što su Fond za humanitarno pravo Kosovo, treba da imaju savetodavnu ulogu u ovom procesu.

²⁹ Videti takođe preambulu Osnovnih načela i smernica o reparaciji koja je gore citirana u ovom pogledu. Konceptualni okvir za suočavanje s prošlošću, Politorbis, br. 50 - 3/2010

ratnih zločina bez ulaganja mnogo napora u druge mehanizme tranzicione pravde kako bi se podržalo društvo da krene ka mirnijoj budućnosti. Raniji međunarodni sudovi, kao i domaći sudovi na Kosovu i u Srbiji, uspeali su da procesuiraju samo relativno mali broj teških krivičnih dela. Ishod toga je da oni nisu ispunili očekivanja mnogih žrtava i nisu učinili mnogo da povrate poverenje građana u pravosudne postupke. Što je još gore, na Kosovu i u Srbiji, okrivljeni koji su oslobođeni ili osuđeni počinioci smatraju se herojima, a mnogi su uspeali da ostanu ili se vrate na političke pozicije moći. Sa obe strane, politički nacionalistički diskurs je dramatično uokviren ovom ratnom prošlošću koja definiše isključive narative žrtve i počinioca.

IZAZOVI I RAZMATRANJA

Sudski postupci moraju biti nezavisni i nepristrasni bez obzira na političku pripadnost, položaj na vlasti ili etničku pripadnost optuženog. Pored toga, postupak mora da sadrži proceduralne garancije za integritet postupka, da optuženima obezbedi prava na pravično suđenje i da omogući žrtvi da ostvari pravdu. Potrebno je primeniti pet vodećih principa na sve inicijative koje pokreće tužilaštvo (bilo domaće ili uz međunarodnu pomoć). U NSTP treba ugraditi sledeće principe:

- Unaprediti podršku i zaštitu žrtvama/svedocima. Uvesti nultu toleranciju i adekvatne kazne za zastrašivanje ili nanošenje štete žrtvama, svedocima i drugim učesnicima u sudskim postupcima. Pretnje žrtvama i svedocima su izuzetno česte u krhkim tranzicionim okruženjima. Stoga je izgradnja institucionalnih kapaciteta za zaštitu svedoka i žrtava na rodno adekvatan način i u skladu sa uzrastom ključna za obezbeđivanje nezavisnosti i integriteta sudskog postupka i zaštitu prava žrtava i drugih učesnika. Jačanje podrške žrtvama i svedocima u predmetima ratnih zločina uključuje jačanje kapaciteta centara za socijalni rad, centara za mentalno zdravlje i OCD, kao mehanizama upućivanja u iste ³⁰. Stoga, NSTP treba da se dodatno usredsredi na oporavak kao oblik reparacije. Strateški cilj je stvaranje održivog sistema upućivanja u institucije radi pružanja kontinuiranih i delotvornih psihosocijalnih usluga žrtvama i drugim licima u pravosudnim postupcima kojima je to potrebno. Ovaj sistem podrazumeva umrežavanje institucija koje pružaju psihosocijalne usluge, kao što su univerzitetske klinike, psihijatrijska odeljenja bolnica, centri za mentalno zdravlje, centri za socijalni rad, kao i OCD u sistemima u kojima se može zatražiti uput od organa za sprovođenje zakona, sudova i drugih institucija ili grupa za pružanje podrške osobama kojima je potrebna posebna nega.
- Osigurati nezavisnost i nepristrasnost – sudski postupci moraju biti nezavisni i nepristrasni bez obzira na političku pripadnost, položaj na vlasti ili etničku pripadnost optuženog. postupak mora da sadrži proceduralne garancije za integritet postupka, da optuženima obezbedi prava na pravično suđenje i da omogući žrtvi da ostvari pravdu. Suđenje u predmetima ratnih zločina može biti posebno izazovno u pogledu prikupljanja dokaza, dostupnosti optuženog, troškovima i trajanju postupka.
- Unparediti kapacitete i mogućnosti. Istraga i krivično gonjenje zločina su složeni procesi i zahtevaju učešće istražitelja, sudija, tužilaca i branilaca sa posebnim veštinama i znanjem.
- Upravlјati očekivanjima i srodnim procesima tranzicione pravde pošto će se u krivičnom postupku procesuirati samo ograničen broj zločina počinjenih na Kosovu.³¹ Stoga, pravosudni organi i državni akteri moraju da upravljaju očekivanjima žrtava, svedoka i javnosti kroz aktivnosti

³⁰ Upućivanja -

³¹ MEĐUNARODNO ARHIVSKO VEĆE, RADNA GRUPA ZA LJUDSKA PRAVA... - ICA.

https://www.ica.org/sites/default/files/ICA%20HRWG%20Basic%20Principles_endorsed%20by%20PCOM_2016_Sept_English.pdf

podizanja svesti i informisanja kako bi se sudski postupci i njihovi ishodi u potpunosti razumeli. S tim u vezi, informacije koje se odnose na suđenja u predmetima ratnih zločina, uključujući transkripte i sudske nalaze, moraju biti javno dostupne.

- Unaprediti regionalnu saradnju – suđenja za ratne zločine pred nacionalnim sudovima zahtevaju visok nivo međudržavne saradnje zbog prekogranične prirode sukoba. Žrtve, svedoci, počinioci i dokazi nisu dostupni u jednoj nacionalnoj jurisdikciji. Pored toga, sve države naslednice Jugoslavije imaju ustavne zabrane izručenja svojih državljana radi suđenja u drugim zemljama. S tim u vezi, suđenje za ratne zločine nemoguće je bez efikasne regionalne saradnje.³²
- Ukinuti „suđenja u odsustvu“– izmenama i dopunama Zakona o krivičnom postupku Kosova iz 2019, moguća su suđenja u odsustvu u slučajevima koji se odnose na krivična dela protiv međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnog krivičnog prava počinjena između januara 1998. i juna 1999. Međutim, suđenja u odsustvu ostaju kontroveržno pitanje na Kosovu zbog navodnih ratnih zločina i opterećujućeg odnosa između srpskih i kosovskih vlasti, što ometa saradnju u opštim i krivičnim predmetima. Bez obzira na zakonske odredbe koje idu u prilog tome i jaz u nekažnjavanju koji postoji u procesuiranju ratnih zločina, civilno društvo se zalaže da se ne vode suđenja u odsustvu na Kosovu, zagovarajući bližu saradnju sa regionalnim tužilaštvima u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i uspostavljanje mehanizma saradnje u predmetima koji se sude u jurisdikcijama u kojima optuženi ima prebivalište.
- Protivnici suđenja u odsustvu takođe tvrde da bi suđenja u odsustvu dodatno politizovala sudske postupke i bacila sumnju na kredibilitet samog procesa. Suđenja u odsustvu, stoga, ugrožavaju sposobnost optuženog da ostvari svoja prava na pravično suđenje i prava žrtve na pravdu i obeštećenje.
- Omogućiti praćenje sudskih postupaka i nesmetan pristup sudskim spisima i dokumentaciji. Sveobuhvatni cilj praćenja suđenja za ratne zločine je jačanje vladavine prava u postupcima za ratne zločine povećanjem efikasnosti i unapređenjem zakonodavnog okvira za postupke za ratne zločine, te poboljšanjem statusa žrtve u postupku. Zbog toga je imperativ da se praćenje sudskih postupaka posmatra kao sastavni i prateći element u primeni pravde.

REPARACIJE

Pravo na reparacije – žrtve imaju pravo na pravni lek i reparacije. Utvrđeno u međunarodnom pravu i konvencijama o ljudskim pravima, ovo pravo se odnosi na mere za ispravljanje kršenja ljudskih prava pružanjem materijalne i simbolične koristi žrtvama, njihovim porodicama i pogođenim zajednicama. Reparacija mora biti adekvatna, delotvorna, brza i proporcionalna težini povreda i pretrpljene štete. Državni akteri moraju omogućiti pojedincima da imaju lako pristupačne, delotvorne i izvršne pravne lekove i reparacije kao opšte smernice.

Osnovni principi UN o pravu na pravni lek i reparacije naglašavaju „katalitičku moć koju istinski pravni lek i reparacije mogu imati na budući život žrtava, porodica i čitavih društava” ističući da je cilj reparacija da se žrtvama omogući vraćanja na status pre izbijanja sukoba i pre nego što je došlo do kršenja prava.³³ Međunarodni centar za tranzicionu pravdu (MCTP) je dalje utvrdio da reparacije „priznaju zakonsku obavezu države, pojedinca/pojedinaca ili grupe, da isprave posledice kršenja prava – bilo zato što su ih direktno počinili ili što nisu uspeali da ih spreče.

³² S obzirom na važnost borbe protiv nekažnjivosti ratnih zločina, regionalna saradnja je među ključnim obavezama koje su Hrvatska, Srbija, BiH i Crna Gora preuzele u okviru procesa pristupanja Evropskoj uniji (EU).

³³ Visoki komesarijat UN za ljudska prava | Reparacije. <https://www.ohchr.org/en/transitional-justice/reparations>

Poruka koje reparacije mogu imati za žrtve i društvo je da je država posvećena rešavanju osnovnih uzroka kršenja prava u prošlosti i staranju da se ona više ne ponove. Imajući i materijalne i simboličke koristi, reparacije su važne za žrtve jer se na njih često gleda kao na najdirektniji i najsmisleniji način zadovoljenja pravde. Međutim, one su često poslednja sprovedena i najmanje finansirana mera tranzicione pravde.”³⁴

Vodeći princip jeste obaveza države da obezbedi „životni standard“ jednak ili približno isti standard u društvima koji nisu bili zahvaćeni sukobom. Na primer, redovan prihod, stanovanje, zdravstvena zaštita i obrazovanje predstavljaju granični standard. Pored toga, važno je da [finansijsku] kompenzaciju prate druge vrste reparacija kao što su vraćanje građanskih i političkih prava, poništavanje nepravednih krivičnih presuda, nepravedno otpuštanje sa posla ili izbacivanje iz sistema obrazovanja, fizička rehabilitacija i povraćaj imovine, zdravstvena zaštita, i naknada štete usled nanate klevete. Na kraju, ove mere su namenjene članovima porodica žrtava, često deci, u znak priznanja da je bolja budućnost ključna za prevazilaženje trajnih posledica kršenja prava, pritom šaljući važnu poruku koja potvrđuje da su žrtve cenjeni članovi zajednice.

U ovim situacijama, reparacije treba da budu osmišljene i sprovedene na način koji može da transformiše ranije neravnopravne i nepravedne odnose - zajedno sa drugim instrumentima tranzicione pravde. Reparacije mogu doprineti otkrivanju istina o samim kršenjima prava i pružanju garancije da se ista neće ponoviti. Simboličke reparacije³⁵ mogu biti korisne, isceljujuće i značajne isto kao i materijalne reparacije. Simboličke reparacije mogu uključivati zvanična izvinjenja, preimenovanje javnog prostora, uspostavljanje dana komemoracije i otvaranje muzeja i javnih prostora kao što su parkovi posvećeni sećanju na žrtve, između ostalog. Naomi Rot-Ariaza³⁶ ih naziva moralnim reparacijama koje uključuju sahrane žrtava na prikladnim mestima uz odgovarajuće obrede, davanje prioriteta potrazi za posmrtnim ostacima i pretvaranje mesta gde su se represivne mere dogodile u mesta sećanja i odavanja počasti žrtvama.

IZAZOVI I RAZMATRANJA

Programi reparacija³⁷ - države su u obavezi da pruže materijalne i nematerijalne reparacije koje imaju efekat na pojedince i društvo. Ove reparacije doprinose vraćanju dostojanstva žrtavama, priznavanju i prihvatanju pretrpljene štete, prevazilaženju posledica kršenja ljudskih prava i poboljšanju njihovog društveno-ekonomskog položaja kako bi se postigla njihova društvena reintegracija.

Postoji pet osnovnih oblika programa reparacija³⁸: 1. naknada se isplaćuje kako bi se nadoknadila svaka materijalno procenjiva fizička ili nematerijalna šteta - dodeljuje se administrativnim i sudskim odlukama; 2. restitucija predstavlja različite aktivnosti zarad vraćanja prava građana. Sveobuhvatni cilj je da se žrtva vrati u prvobitnu situaciju u kojoj se nalazila pre kršenja ljudskih prava; i 3. rehabilitacija uključuje medicinsku i psihološku negu i pristup pravdi i pravnim uslugama; 4. satisfakcija uključuje simbolične forme kao što su izvinjenje, podizanje spomenika i spomen obeležja i utvrđivanje činjenica o prošlosti. 5. garancije neponavljanja - reforma institucija, pre svega pravosudnih i institucija za sprovođenje zakona, i novi zakonski okvir za sprečavanje ponovnog kršenja prava.

³⁴ <https://www.ictj.org/>

³⁵ Rod, memorijalizacija i simboličke reparacije, <https://www.cambridge.org/core/books/abs/gender-of-reparations/gender-memorialization-and-symbolic-reparations>

³⁶ Roht-Ariaza, Naomi, "Reparacije, odluke i dileme", *Hastings International and Comparative Law Review* 27, no. 2 (2004) Google Scholar

³⁷ U teoriji tranzicione pravde, spomenici se često grupišu pod simboličke i kolektivne reparacije. Međutim, proces očuvanja istorijskog sećanja daleko je složeniji od njegovog grupisanja u bilo koji od mehanizama tranzicione pravde upravo zato što memorijalizacija doprinosi i drugim procesima, kao što su kazivanje istine, zaštita demokratskih vrednosti i poštovanje ljudskih prava, izgradnja poverenja u institucije vlasti, očuvanje mira, izgradnja novih i obnavljanje starih društvenih odnosa, pomirenje itd.

³⁸ Prema međunarodnom humanitarnom pravu, žrtva grubog kršenja zakona o ljudskim pravima ima jednak pristup delotvornom sudskom leku i reparacijama. Ostali pravni lekovi dostupni žrtvi uključuju pristup upravnim i drugim telima, mehanizmima, modalitetima i postupcima koji se vode u skladu sa domaćim zakonodavstvom.

STRATEŠKI CILJEVI:

- 1** Podržati prava žrtve na reparacije, uključujući priznavanje odgovornosti, vremenski okvir za ispunjavanje uslova, jasnu definiciju i kategorizaciju prava i vrsta reparacija, vremenski okvir za sprovođenje reparacija, izvore i raspodelu sredstava. Zakonodavstvo takođe treba da odredi institucije odgovorne za reparacije i tela odgovorna za vršenje nadzora.
- 2** Omogućiti da programi reparacije uključe različite oblike i van naknada, kao što su mere satisfakcije, restitucije i rehabilitacije i garancije da se kršenja prava neće ponoviti; u onoj meri koliko one mogu, kao što su zamišljene, da žrtvu vrata u prvobitno stanje pre nego što su se kršenja prava desila, odnosno, da se žrtvi vrati sloboda, zaposlenje, imovina i nadoknadi moralna šteta kako je definisano u smernicama.
- 3** Omogućiti da se reparacije sprovode pravedno i inkluzivno za sve korisnike, u vezi sa dugoročnim razvojnim procesima. Zarad tog cilja, neophodno je stvoriti jedinstvenu i kategorisanu bazu podataka o svim korisnicima bez obzira na njihova prava ili vrstu naknade i učiniti ove podatke dostupnim javnosti u skladu sa zakonima i procedurama o zaštiti podataka.
- 4** Omogućiti priznanje da je došlo do kršenja prava, podršku u utvrđivanju istine, traženju nestalih osoba, vraćanju/ponovnom sahranjivanju posmrtnih ostataka, pružanju javnih izvinjenja, podizanju spomen obeležja i ustanovljenju komemoracija.
- 5** Podići svest i širiti informacije, putem odgovarajućih pravnih, diplomatskih i konzularnih ustanova i javnih i privatnih mehanizama, informacije o svim dostupnim programima reparacije i pravima pojedinaca i zajednica na ta prava. Preduzeti odgovarajuće mere za minimiziranje upravnih procedura, zaštitu od nezakonitog mešanja u privatnost, pružanje pravnih i drugih usluga žrtvama koje traže pristup reparacijama.

POMIRENJE

Pomirenje se - u tranzicionoj pravdi - shvata kao proces i cilj koji uključuje „međusobno priznanje zajedničke prošlosti i transformaciju štetnih odnosa i ponašanja kako bi se promovisala zajednička budućnost ka održivom miru“. Pomirenje, dakle, uključuje potpuno priznanje nepravdi iz prošlosti kako bi se uspostavila osnova za obnovu odnosa između bivših neprijatelja koje karakteriše istina, uzajamno priznanje i odgovornost, „spajanje pojedinaca, grupa i društva opterećenih sukobima iz prošlosti ili sadašnjosti i negativnim predstavama i percepcijama 'onog drugog'“.

Istina i pravda su potrebne kako bi se ponovo izgradilo poverenje i na međuljudskom i na društvenom nivou. Pomirenje, dakle, ne znači zaboravljanje ili napuštanje prošlosti, niti zahteva oprost ili pomilovanje. Umesto toga, na nivou pojedinca i zajednice, pomirenje znači učenje iz prošlosti i promenu stavova i ponašanja kako bi se obezbedilo bolje međusobno poštovanje i društvena kohezija.

Pomirenje je jedan od primarnih ciljeva tranzicione pravde jer se na pomirenje gleda kao na proces koji omogućava vraćanje osnovnih vrednosti kao što su ljudsko dostojanstvo, poštovanje, pravo na život i pravo na fizički i mentalni integritet.

INSTITUCIONALNE REFORME

Institucionalna reforma predstavlja proces preispitivanja i restrukturiranja državnih institucija kako bi iste poštovala ljudska prava, čuvala vladavinu prava i bile odgovorne svojim biračima³⁹. Javne institucije – kao što su policija, vojska i pravosuđe – često su instrumenti represije i sistemskog kršenja ljudskih prava u društvima koja su predmet sukoba ili autoritativne vladavine. Kada nastupi tranzicija ka miru i demokratskom upravljanju, reforma takvih institucija je od vitalnog značaja i tradicionalno je ključna za tranziciju pravdu.

Međutim, dugogodišnje iskustvo je pokazalo da nije dovoljno samo se usredsrediti na institucije direktno uključene u fizičko zlostavljanje. Često je potrebna reforma čitavih grana vlasti i uspostavljanje odgovarajućih nadzornih mehanizama kako bi se osigurala njihova nezavisnost u radu. Ovo zahteva reviziju velikog dela važećeg zakonskog okvira, počev od ustava. Štaviše, reformu pravosudnih i bezbednosnih institucija moraju da prati promena političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih institucija ako društvo može u potpunosti da se suoči sa svim povredama prava, uključujući i povrede prava u sferi ekonomskih i socijalnih pitanja.⁴⁰

STRATEŠKI CILJEVI

NSTP bi trebalo da razmotri sledeće kako bi se unapredio profesionalni rad i kredibilitet javnih institucija u poštovanju standarda ljudskih prava:

- 1** uspostaviti zakonski okvir za kontinuirani pregled i proveru zaposlenih u javnim institucijama i svim nivoima vlasti i obezbediti postupanje u skladu sa principima profesionalizma, transparentnosti i pune odgovornosti prema građanima;
- 2** uspostaviti procese i kapacitete za podizanje svesti i znanja među građanima i institucijama o značaju procesa tranzicione pravde i njegovom potencijalnom uticaju na društvo i buduće generacije.
- 3** uspostaviti stroge smernice za borbu protiv istorijskog revizionizma i poricanja ratnih zločina, uključujući uvođenje značajne kazne za date povrede.

VII. KOMPLEMENTARNOST – PRATEĆI ELEMENTI

U nastavku slede „prateći elementi“ kojim se dopunjuje proces tranzicione pravde spajanjem komplementarnih procesa i mehanizama.

- Pristup pravdi – pružanje pristupa pravdi je zajednički cilj tranzicione pravde od suštinskog značaja za postizanje dugoročnih ciljeva razvoja i izgradnje mira. U tom smislu, pitanja rodne inkluzije i jedinstvene prepreke sa kojima se žene suočavaju u pristupu pravdi zahtevaju posebnu pažnju.

³⁹ <https://www.ictj.org/institutionalreform#:~:text=Institutional%20reform%20is%20the%20process,are%20accountable%20to%20their%20constituents.>

⁴⁰ ibid

- Pružanje pravne pomoći i podizanje svesti – pravna pomoć žrtvama ima mnogo oblika, uključujući pravno savetovanje, parnični postupak, podnošenje tužbi ili pravno zastupanje. Potrebno je podizati svest o osnovnim pravima i pravnim lekovima koji su dostupni žrtvama kako bi se povećao broj podnetih prijava za kršenja prava i pružila pravna pomoć osobama kojima je potrebna. Žrtve i njihove porodice koje pripadaju najugroženijim kategorijama suočavaju se sa kontinuiranom marginalizacijom zbog nerešenih sistemskih pitanja, kao što su reparacije, ekonomsko osnaživanje i osnovna prava na stanovanje, obrazovanje i zapošljavanje
- Komunikacija i pristup javnosti – ključni su za podizanje svesti i razumevanje ciljeva i funkcionisanja procesa i mehanizama tranzicione pravde. Pažljive strategije komunikacije i pristupa javnosti, uključujući osmišljavanje ciljanih poruka svim relevantnim grupama, unaprediće javnu podršku u pogledu napora koji se ulažu u tranzicionu pravdu i osnaživanja državnih institucija.
- Fokus na mlade – sukob na Kosovu posebno utiče na mlade. Iako velika većina još nije bila rođena, porodične istorije i sećanja na konflikt su ostavili trajne tragove, te su mladi izloženi mržnji prema drugim etničkim grupama, nacionalizmu i segregaciji. Pored toga, mladi na Kosovu imaju ograničene mogućnosti da upoznaju vršnjake iz drugih delova regiona ili etničkih grupa, što dovodi do povećanih ksenofobičnih i etnocentričnih pogleda. Razdvojeni narativi i konfliktne istorije nasilnog sukoba/rata, međugeneracijske traume, politička propaganda i manipulacija, odsustvo nezavisnih medija, sve to utiče na buduće generacije na Kosovu. NSTP bi trebalo dati prioritet aktivnostima mladih i međuvršnjačkim razmenama u regionu Zapadnog Balkana kako bi preokrenuo ovaj trend.
- Obrazovanje – društveni jaz i etnocentrična percepcija istorije su duboko pojačani segregacijom u obrazovnim sistemima na Kosovu, u kojima albanska zajednica prati nastavu po posebnom planu i programu kojim upravlja država Kosovo. Nasuprot tome, srpska zajednica prati nastavni plan i program u školama kojima upravlja država Srbija. To znači da deca iz dve zajednice imaju ograničene mogućnosti da stupe u kontakt jedni sa drugima i da im se kroz nastavu predočavaju suštinski različiti i suprotni pogledi na istoriju. Pored toga, nijedna zajednica u okviru svog školskog sistema nema priliku da nauči jezik druge zajednice, gde čitava novu generacija ne govori zajednički jezik osim engleskog, francuskog ili nemačkog. Tranzicionu pravdu treba uvesti u nastavne planove i programe za osnovne i srednje škole. Ovo bi moglo pomoći u negovanju kulture dijaloga, demokratskih vrednosti i poštovanja drugih.
- Borba protiv stigmatizacije – kosovsko društvo nije dovoljno senzibilizisano u pogledu traumatizovanih osoba, posebno žrtava seksualnog nasilja tokom sukoba što vodi ka isključenosti iz društva. Iz straha od stigmatizacije i da će biti isključene iz porodice i društva, traumatizovane osobe i njihove porodice često odbijaju da se suoče sa problemom traumatizacije i sakrivaju ga od društva kako bi sačuvali svoj društveni status. Ove okolnosti su jedan od kritičnih ograničavajućih faktora koji sprečavaju uspešnu psihosocijalnu negu traumatizovanih osoba, njihovu društvenu reintegraciju i širenje znanja o traumi. Stigmatizacija je ekstremna među žrtvama seksualnog zlostavljanja i silovanja (i žena i muškaraca), prvenstveno zbog kulturoloških razloga i porodičnih odnosa.
- Monitoring - NSTP mora uvrstiti na dnevni red formiranje „Tela za praćenje implementacije“ kao stalnog i nezavisnog tela koje će pratiti razvoj i sprovođenje Strategije i pružati savete javnosti. Pored toga, pošto proces izrade ove Strategije već uključuje nekoliko OCD i građanskih aktivista, NSTP bi trebalo da da mandat OCD i aktivistima da izrađuju periodične i posebne savetodavne izveštaje kako bi se pružale informacije o izradi i primeni konačne Strategije.

VIII. ZAKLJUČAK I KONAČNE PREPORUKE

Tranziciona pravda – sa svojim međusobno povezanim mehanizmima istine, pravde, reparacije i garancija neponavljanja – daje suštinski doprinos kretanju kroz složene tranzicije obeležene suprotstavljenim interesima, društvenim i individualnim povredama prava i u slučaju kada narativi podela dovode do rizika od dalje polarizacije društva i političke instrumentalizacije.

Procesi tranzicione pravde moraju biti u usvojeni i fokusirani na potrebe žrtava koje se mogu povezati, osnažiti i transformisati kroz dijalog i suočavanje s prošlošću. Inicijative za traženje istine mogu da obezbede platformu za identifikaciju zajedničkih karakteristika iskustva, priznavanje višestrukih narativa i uspostavljanje platformi za obeštećenje i pomirenje. Inkluzivni procesi tranzicione pravde koji su participativni i zahtevaju široko društveno vlasništvo mogu značajno osnažiti žrtve, posebno marginalizovane grupe – dajući im glas i mogućnost da oblikuju svoju budućnost kao nosioci prava. Naposljetku, kroz reparacije i garancije neponavljanja povreda prava, tranziciona pravda može transformisati društva i postaviti ih na novi pravac za budućnost.⁴¹

Sledeći elementi i aktivnosti će pružiti informacije o procesu i služiće kao vodeća načela za izradu i sprovođenje Nacionalne strategije tranzicione pravde za Kosovo:

- 1** razmotriti i inkorporirati „potpuno“ mapiranje inicijativa za tranzicionu pravdu, lekcije naučene iz tih inicijativa i povezane komentare i preporuke;
- 2** uključiti savremena istraživanja, usvojiti najbolje prakse, analizirati, i navesti međunarodno priznate norme i standard;
- 3** identifikovati kapacitete državnog vodstva za izradu, promociju i efektivnu implementaciju NSTP;
- 4** predložiti formiranje Komisije za istinu ili sličnog tela za traženje istine kao sastavnog dela NSTP;
- 5** inkorporirati naučene lekcije – iz prethodne „Međuministarske radne grupe za suočavanje s prošlošću i pomirenje“, uključujući preporuke u vezi sa proceduralnim i suštinskim nedostacima u planiranju i izradi, rukovođenju i upravljanju: sastav radne grupe, nedostatak namenjenih finansijskih i ljudskih resursa: neregularnost sastanaka, nedostatak objektivnog dometa i komunikacije, nedostatak parlamentarnog nadzora.⁴²
- 6** inkorporirati podizanje svesti i izgradnju konsenzusa kako bi se podstaklo prihvatanje NSTP od strane zainteresovanih lica, pogođenih pojedinaca i zajednica, uključujući obrazovne programe o tranzicionoj pravdi u školama, medijima i organizacijama civilnog društva.

⁴¹TEMATSKI RAD: IZGRADNJA MIRA, ODRŽAVANJE MIRA I TRANZICIONA PRAVDA.
https://www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org.peacebuilding/files/4_ohchr_thematic_paper_on_transitional_justice.pdf
⁴²https://www.impunitywatch.org/_files/ugd/f3f989_2f65205cacd94ee69b81adf17cc42e9e.pdf
https://www.impunitywatch.org/_files/ugd/f3f989_2f65205cacd94ee69b81adf17cc42e9e.pdf

7 uključiti tranzicionu pravdu u dijalog Prištine i Beograda uz posredstvo EU i razgovore sa EU o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) kako bi se podržao pristup konsolidaciji mira usredsređen na žrtve i dogovorenu normalizaciju odnosa.

IX. ANEKSI

ANEKS I

NAČELA ZA ZAŠTITU I PROMOVISANJE LJUDSKIH PRAVA KROZ BORBU PROTIV NEKAŽNJIVOSTI⁴³

BORBA PROTIV NEKAŽNJIVOSTI: OPŠTE OBAVEZE

II. PRAVO NA SAZNAVANJE

A. Opšti principi

Načelo 1. Opšte obaveze država da preduzmu efikasne mere u borbi protiv nekažnjivosti

Načelo 2. Neotuđivo pravo na istinu

Načelo 3. Dužnost očuvanja sećanja

Načelo 4. Pravo žrtava na saznanje

Načelo 5. Garancije za ostvarivanje prava na saznanje

B. Istražne komisije

Načelo 6. Osnivanje i uloga komisija za istinu

Načelo 7. Garancije nezavisnosti, nepristrasnosti i kompetentnosti

Načelo 8. Definisane zadatke komisije

Načelo 9. Garancije za umešana lica

Načelo 10. Garancije za žrtve i svedoke koji svedoče u njihovo ime

Načelo 11. Adekvatna sredstva za komisije

Načelo 12. Savetodavne funkcije komisija

Načelo 13. Objavljivanje izveštaja komisije

C. Očuvanje i pristup arhivama koje svedoče o prekršajima

Načelo 14. Mere za očuvanje arhivske građe

Načelo 15. Mere za olakšavanje pristupa arhivama

Načelo 16. Saradnja između arhiva, sudova i vansudskih istražnih komisija

Načelo 17. Posebne mere koje se odnose na arhive koje sadrže imena

Načelo 18. Posebne mere koje se odnose na obnovu demokratije i mira ili tranziciju ka demokratiji i miru

---

⁴³ <http://derechos.org/nizkor/impu/principles.html>

III. PRAVO NA PRAVDU

A. opšti principi

Načelo 19. Dužnosti država u vezi sa sprovođenjem pravde

B. Raspodela nadležnosti između domaćih, stranih, međunarodnih i internacionalizovanih sudova

Načelo 20. Nadležnost međunarodnih i internacionalizovanih krivičnih sudova

Načelo 21. Mere za jačanje delotvornosti međunarodno-pravnih načela u vezi sa univerzalnom i međunarodnom jurisdikcijom

C. Ograničenja propisa opravdana delovanjem u borbi protiv nekažnjivosti

Načelo 22. Priroda restriktivnih mera

Načelo 23. Ograničenja zastarelosti

Načelo 24. Ograničenja i druge mere koje se odnose na amnestiju

Načelo 25. Ograničenja prava na azil

Načelo 26. Ograničenja ekstradicije/načelne zabrane ponovnog suđenja (non-bis in idem)

Načelo 27. Ograničenja opravdanja koja se odnose na dužnu poslušnost, odgovornost nadređenog i službeni status

Načelo 28. Ograničenja efekata zakonskih propisa o otkrivanju podataka i pokajanju

Načelo 29. Ograničenja nadležnosti vojnih sudova

Načelo 30. Ograničenja načela nesmenjivosti sudija

IV. PRAVO NA REPARACIJU/GARANCIJE NEPONAVLJANJA

A. Pravo na reparaciju

Načelo 31. Prava i dužnosti koje proizilaze iz obaveze izvršenja reparacije

Načelo 32. Procedure reparacije

Načelo 33. Objavljivanje procedura reparacije

Načelo 34. Obim prava na reparaciju

B. Garancije neponavljanja dela

Načelo 35. Osnovni principi

Načelo 36. Reforma državnih institucija

Načelo . Raspuštanje paradržavnih oružanih snaga/demobilizacija i socijalna reintegracija dece

Načelo 38. Reforma zakona i institucija koji doprinose nekažnjivosti

ANEKS II

POJMOVNIK

VANSUDSKI MEHANIZMI TRANZICIONE PRAVDE

Strategija tranzicione pravde obuhvata sledeće vansudske mehanizme: utvrđivanje činjenica i kazivanje istine, reparacije i spomen obeležja, i institucionalne reforme. Ovi mehanizmi se nazivaju „vansudskim“ jer se njihove relevantne aktivnosti sprovode van pravosudnog sistema kroz različite zakonske, političke i institucionalne aranžmane. Vansudske aktivnosti nemaju iste mandate, niti imaju isti uticaj kao pravosudni mehanizmi. Međutim, vansudske radnje imaju, u širem smislu, moralni uticaj na pojedince i društvo u celini, dok sudske aktivnosti za ishod imaju pravosnažne presude, odnosno izricanje sankcija u građanskim i krivičnim stvarima.

NEZVANIČNE I ZVANIČNE INICIJATIVE ZA TRANZICIONU PRAVDU

„Nezvanične inicijative“ podrazumevaju aktivnosti koje pokreće i sprovodi civilno društvo (na nacionalnom i međunarodnom nivou). Nasuprot tome, „zvanične inicijative“ podrazumevaju aktivnosti koje iniciraju i sprovode vlada i druge javne institucije (na nacionalnom i međunarodnom nivou). Međutim, Strategija za tranzicionu pravdu ne koristi termine „nezvanične i zvanične inicijative“ već umesto toga termin „inicijative koje sprovodi civilno društvo“ ili „inicijative civilnog društva“ koji se odnosi na tzv. „nezvanične inicijative“ i termin „inicijative koje sprovode vlada i druge javne institucije“ koji se odnosi na takozvane „zvanične inicijative“, fokusirajući se isključivo na nacionalne inicijative.

INSTITUCIONALNI VANSUDSKI MEHANIZMI ZA UTVRĐIVANJE ČINJENICA I KAZIVANJE ISTINE

Institucionalni nesudski mehanizmi utvrđivanja činjenica i kazivanja istine su nezavisna i ad hoc istražna tela formirana da istražuju pitanja definisana njihovim mandatima i da obaveštavaju javnost o svojim nalazima. Pominje se kao „vansudski“ jer, za razliku od sudova, ne donose obavezujuće odluke niti izriču krivične i građanske sankcije. U slučaju lažnih izjava, sprečavanja delotvornosti institucionalnog vansudskog mehanizma, uništavanja dokumenata i sl, institucionalni vansudski mehanizam ne može kazniti ova dela. U institucionalnom vansudskom mehanizmu nema strana u postupku, za razliku od sudskog. Pravosudni mehanizam je fokusiran na pojedinačne prekršioce ljudskih prava u krivičnom i građanskom postupku, dok je institucionalni vansudski mehanizam usredsređen na žrtve. Međutim, granica između sudskih i vansudskih mehanizama nije previše striktna. Jedan od primera je kompenzacija kao oblik reparacije. Generalno, reparacije predstavljaju nesudski mehanizam. Međutim, kompenzacija se može obezbediti kroz uprabi postupak i sudstvo podnošenjem zahteva za naknadu štete za pretrpljenu fizičku povredu i duševnu bol. Takođe, krivično gonjenje i kažnjavanje odgovornih za ratne zločine – kao sudski mehanizam – može pružiti satisfakciju žrtvama kao vid reparacije, što je, sui generis, vansudski oblik.

KAZIVANJE ISTINE/TRAŽENJE ISTINE/PRONALAŽIVANJE ČINJENICA

Strategija tranzicione pravde uključuje termine „kazivanje istine“, „traženje istine“ i „pronalaženje činjenica“. Jedan od mehanizama tranzicione pravde obuhvaćenih ovom Strategijom je utvrđivanje činjenica i kazivanje istine. U tranzicionoj teoriji i praksi tranzicione pravde, termini „kazivanje istine“ i „pronalaženje činjenica“ se obično koriste naizmenično, iako među njima postoje suptilne razlike.

Konkretno, „pronalaženje činjenica” podrazumeva stalnu potrebu za informacijama, odnosno znanjem i ispitivanjem, i činjenicama o prošlosti koje treba ispitati. Termin „kazivanje istine” odnosi se na procese kroz koje države i društva kazuju priče o prošlim traumatskim periodima, kao što su oružani sukobi, i implicira potrebu da se čuju različiti glasovi i da se podele iskustva iz prošlosti, što onima koji su najviše pogođeni (žrtvama) daje osećaj osnaženosti i priznanja. Termin „pronalaženje činjenica” ukazuje na potrebu za takozvanom „forenzičkom istinom”, istinom zasnovanom na dokazima, odnosno utvrđivanjem takve istine.

PROVERA

Za Strategiju za tranzicionu pravde, provera je definisana kao vansudska aktivnost koja predstavlja proceduru za proveru prošlosti državnih službenika kroz proveru njihovih profesionalnih sposobnosti i moralnog integriteta radi utvrđivanja njihove podobnosti za javnu funkciju. Profesionalni kapacitet uključuje proveru kvalifikacija potrebnih za posao, profesionalno iskustvo i kontinuirano stručno usavršavanje kroz specijalizovanu obuku. Moralni integritet znači poštovanje međunarodnih standarda ljudskih prava, (ne)koruptivno ponašanje, nepristrasnost i (ne)diskriminaciju. Ishod provere ne dovodi do izricanja krivične kazna. Međutim, provera u većini slučajeva rezultira degradacijom, upućivanjem na dodatno obrazovanje i udaljavanjem sa funkcije, bilo privremeno ili trajno, što obično omogućava državnim službenicima da se ponovo prijave za istu funkciju u budućnosti. U najekstremnijim slučajevima, dolazi do razrešenja sa funkcije bez prava na žalbu. Proces provere podrazumeva da postoji jedinstveno i izuzetno nezavisno telo koje će utvrditi podobnost državnog funkcionera/službenika za javnu funkciju i osnovne standarde zaštite ljudskih prava državnog funkcionera/službenika, koji su kompatibilni sa demokratskim načelima i vladavinom prava (pravo na rad u državnoj službi; pravo na zaštitu od nezakonitih napada na čast i ugled; pravo na delotvoran pravni lek; pravo na pretpostavku nevinosti; pravo na pravično suđenje pred nadležnim, nezavisnim i nepristrasnim sudom; pravo na jednakost pred sudom i jednaku zaštitu zakona; pravo na rad.)

REIMENOVANJE (provera)

Reimenovanje je poseban oblik provere koji podrazumijeva suštinske reforme unutar institucije u strukturi i ljudskim resursima. U strukturnom smislu, reimenovanje znači ukidanje, rekonstrukciju ili reorganizaciju institucije ili čak formiranje nove. Kadrovski, sva radna mesta u institucijama se proglašavaju upražnjenim, a konkursi se javno objavljuju radi odabira i zapošljavanja najpogodnijih lica za radna mesta. Mogu se prijaviti sve osobe koje ispunjavaju kriterijume za posao, uključujući i one koje su već zaposlene u tim institucijama, ukoliko žele da nastave da rade. Procedura reizbora podrazumeva da kandidati treba da dokažu svoju podobnost za poslove za koje su konkurisali, kao što je slučaj sa redovnim prijavama za druga radna mesta. U slučaju reimenovanja, teret dokazivanja leži na podnosiocima zahteva.

LUSTRACIJA

Lustracija je specifičan oblik provere. Ne ispituje individualni učinak proverom profesionalnih kapaciteta i moralnog integriteta; umesto toga, utvrđuje vezu (pripadnost), ili odsustvo veze, između pojedinca i političke organizacije, vojne ili policijske jedinice ili institucije, ili grupe uopšte za koju se veruje da je odgovorna za kršenje ljudskih prava. Na osnovu nalaza da li takva veza postoji ili ne, izjašnjava se da li je neko podoban za javnu funkciju.

Poput provere, lustracija ne podrazumeva nikakvu krivičnu kaznu. Posledice utvrđivanja podobnosti za javnu upravu slične su posledicama procesa provere; međutim, zasnivaju se prvenstveno na uklanjanju sa javne funkcije.

ŽRTVA

Termin „žrtva“ sam preuzeo iz paragrafa 8 Rezolucije 60/147 Saveta bezbednosti UN: osnovna načela i smernice Ujedinjenih nacija o pravu na pravni lek i reparacije za žrtve teških kršenja međunarodnih zakona o ljudskim pravima i teških povreda međunarodnog humanitarnog prava. Žrtve su osobe koje su pojedinačno ili kolektivno pretrpele štetu, uključujući fizičku ili psihičku povredu, emocionalnu patnju, ekonomski gubitak ili značajno narušavanje njihovih osnovnih prava, kroz radnje ili propuste koji predstavljaju grubo kršenje međunarodnog zakona o ljudskim pravima ili teške povrede međunarodnog humanitarnog prava. Ukoliko je prikladno, termini žrtve i preživeli se mogu koristiti naizmenično.

CIVILNA ŽRTVA RATA

Osoba koja u vreme rata ili neposredne ratne opasnosti nije smatrana borbem niti je učestvovala u vojnim aktivnostima a zadobila je povredu/povrede što je prouzrokovalo telesne ili psihičke povrede ili teško narušavanje zdravlja ili smrt.

ŽRTVA MUČENJA

Lice koje je pretrpelo telesne povrede usled mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja, seksualnog nasilja, silovanja, protivpravnog kažnjavanja, protivpravnog lišavanja slobode na mestima zatočeništva i prinudnog rada za vreme rata ili neposredne ratne opasnosti.

NESTALO LICE

Nestalo lice je lice o kome njegova porodica nema podataka i koja se na osnovu pouzdanih podataka vodi kao nestala usled oružanog sukoba.

MESTA ZATOČENIŠTVA

Međunarodni dokumenti, kao što su Treća ženevska konvencija (o ratnim zarobljenicima) i Četvrta ženevska konvencija (zaštita civila u oružanom sukobu), ne sadrže definicije pojmova kao što su koncentracioni logor, mesta zatočeništva, kolektivni centri. Međutim, ovaj pojam obuhvata pojedinačne, kao i one širokih razmera, protivpravne radnje zatvaranja ili zakonitog zatvaranja lica širom Kosova tokom sukoba, na kojima su vršene krivične radnje poput nehumanog postupanja, mučenja i sprovođenja drugih okrutnih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka.

POSTTRAUMATSKI STRESNI POREMEĆAJ (PTSP)

Posttraumatski stresni poremećaj je psihička povreda uzrokovana traumatskim iskustvom, događajem izvan svakog ljudskog iskustva, koja izaziva osećaj šoka. PTSP se pojavljuje kao odložena ili produžena reakcija na stresni događaj i može ispoljiti prve simptome mnogo godina kasnije.

RATNI ZLOČIN

Ratni zločin je generički termin koji obuhvata niz krivičnih dela kažnjivih po međunarodnom pravu, uključujući zločine protiv čovečnosti i genocid.

IZVRŠILAC

Termin „izvršilac“ obuhvata sledeće kategorije: neposredni izvršioци krivičnih dela, saučesnici (podstrekači, pomagači i drugi). Međunarodno humanitarno pravo se primenjuje samo tokom oružanog sukoba, bez obzira na karakter sukoba (međunarodni ili unutrašnji sukob).

MESTA BUĐENJA SAVESTI

Mesta buđenja savesti su javni prostori i spomenici napravljeni u svrhu očuvanja sećanja i tumačenja istorije podsticanjem aktivnog uključivanja građana u otvoreni, široki dijalog o nasleđu prošlosti.

Priština, Jun 2022

Copyright © 2022 Fondi për të Drejtën Humanitare Kosovë